

SOSYAL BİLİMLERDE KÖKLÜ TARTIŞMALAR

Yard.Doç.Dr. Adil ÇİFTÇİ*

THE ESSENTIAL DISCUSSIONS IN THE SOCIAL SCIENCES

This essay is intended to clarify and help understand what seem to be some of the major sources of confusion within the social sciences.

Our proposition is that social theory can be distinguished in terms of two key paradigms based on different groups of theoretical (philosophical in a definite sense) assumptions about the nature of society and the nature of social science. Accordingly, each stands in its own right and generates its own distinctive analyses of social life. In other words, each paradigm generates theories and perspectives basically opposing to those generated in the other. These are: *Sociological Positivism* and *German Idealism*.

Such a study of social theory brings us face to face with the main characteristics of the assumptions underlining these different approaches. It cuts through the surface detail that dresses many social theories to what is fundamental in determining the way in which we see the world we attempt to analyze. It thus emphasizes the crucial role played by the frame of reference in the research.

In order to understand alternative points of view it is highly important that a researcher be fully aware of assumptions upon which his/her perspective is based. Such an appreciation involves an intellectual journey that takes him outside the realm of his own familiar domain to other area; requires that he becomes aware of the boundaries defining his own perspectives; demands that he become familiar with the paradigm which is not his own. Only then can he look back and appreciate in full measure the precise nature of his starting point and the processes he takes in his research. This helps him and the others how works are to be examined and tested.

Anahtar Terimler:

Ontoloji, Epistemoloji, İnsan Doğası, Metodoloji, Özne(1)ci ve Nesne(1)ci Yaklaşım; Adcılık-Gerçekçilik. Anti-pozitivizm-Pozitivizm, İstemcilik-Belirlenimcilik, İdeografik-Nomotetik Kuram; Açıklama ve Anlama.

* DEÜ. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Bu çalışma sosyal bilimlerdeki zihin karışıklığının ana kaynakları gibi görünen bazı tartışmaları aydınlatma ve anlamaya yardımcı olma maksadını gütmektedir.

Sosyal kuramın, *toplumun doğası* ve *sosyal bilimin doğası* hakkında farklı düşünsel varsayımlar grubuna dayanan iki ana paradigmaya ayrılabilceği ileri sürülecektir. Her birinin kendi başına bir duruş olduğunu ve kendine özgü toplumsal hayat çözümlemesi önerdiğini söylemek yanlış olmaz. Bunlar, *Sosyolojik Pozitivizm* ve *Alman İdealizmi*'dir.

Toplumsal kuramın böyle bir paradigmatik ayrımı sosyal bilimsel yöntemlerin temelindeki varsayımların belirgin özellikleri ile tanıştırır bizi. Yüzeysel ayrıntıların ötesine geçerek de, toplumsal dünya'ya bakış açılarını belirlemede nelerin başat olduklarını tespit etmeye yardımcı olur. Bu, bütün araştırmaların "çerçeve-bağımlı" olduğunu iddia etmenin başka bir yoludur.

Ayrı bakış açılarının anlaşılabilmesi için de, her araştırmacı önce kendi perspektifinin varsayımlarını ve sınırlarını bilmelidir diyoruz. Böyle bir anlama, bizi alanımızın dışına taşıyıp başka bir alana getirir ve onunla aşına olmayı gerekli kılar. Ancak böylece ki, kendi başlangıç noktamıza döner ve onu daha da iyi anlarız. Kısacası; kendi bakış açımızı iyi bilerek başkasınınkini, başka açığı iyi bilerek de kendimizinkini anlarız...

Sosyal bilime ve sosyal bilimsel bütün yaklaşımların hem bir tür "bilim felsefesi"ne hem de bir "toplum kuramı"na dayandıkları söylenebilir. Dayanakları verecek olan "temel felsefi sorunlar ve varsayımlar" konusu, görebildiğimiz kadarıyla, bu çerçevede ve tek başına ele alınmamıştır ülkemizde. Bunun, mütevazı bir katkımızla, elden geldiğince derli toplu şekilde işlenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.¹

¹ Türkdoğan'ın *Bilimsel Araştırma Metodolojisi* ve Bilen'in *Çağdaş Yorumbilim Kuramları* "gerekliliği azaltma" iddiası taşıyor görünüyorlar. Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, (İstanbul: Timaş, 2000); Osman Bilen, *Çağdaş Yorumbilim Kuramları*, (Ankara: Kitabiyat, 2002). Diğerleri yanında, Hans Freyer'in *İctimai Nazariyeler Tarihi*, (çev.: Tahir Çağatay), (Ankara: İkbâl Matbaası, 1977) ve *Sosyolojiye Giriş*, (çev.: Nermin Abadan), (Ankara: Sevinç, 1958); Doğan Ergun'un *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*, (İstanbul: Der Yayınları, 1982); Barlas Tolun'un *Toplum Bilimlerine Giriş*, (Ankara: 1996) isimli kitapları 'başlangıç' kabul

Konuyu, G. Burrell ve G. Morgan'a uyararak *ontolojik, epistemolojik, insan doğasal, metodolojik sorunlar* ve onlara dair "temel varsayımlar" şeklinde incelemenin uygun olduğunu düşünüyoruz.² Çalışmanın çerçevesi de bu sosyal bilimciler'den alıntıdır.

Yazı boyunca değer yargısı vermeme niyetindeyiz. En azından, pozitivism'in "ölüm ilanı"na rastlanılmayacaktır.³ Perspektifler, mukayese edilemeyecek kadar ayrışıktırlar bazen. Ama, belki en çok bu sebeple kendi açımızdan kıymet biçmekten uzak kalınmalıdır.⁴ Hekmann'ın dediği gibi, pozitivist araştırma projeleri son yıllarda epey gözden düşmüşse de, pozitivism'in varsayımları ve çalışma teknikleri hala pek çok incelemenin temeli olmaya devam etmektedir.⁵ Bu tür araştırmalara Türkiye'de daha çok gereksinim var gibidir. Zira, karşıtı olan ve bizim de benimsediğimiz "idealist/anlamacı paradigma"nın çözümlene teknikleri hakkında yeterince bilgi sahibi olunmadığından, "uçuk şeyler" söylenmektedir. Bu bile, pozitivist çalışmaların 'daha sağlam' bilgi verebileceği kanısını güçlü tutmaya yeter.

Konuya girmeden birkaç hatırlatma yapmak yerinde olacaktır. Birincisi; çalışmamızdaki "doğa dünyası" tanımları ve insan dünyasına yansıtılmaları "klasik fizik"e dayalıdır; "kesinlikler"in yerine "kesinsizlikleri" koyan "kuvantum fiziği"nin sosyal bilimsel neticelerinden fazla haberdar değiliz henüz.⁶ İkincisi; çalışmadaki temel kavramlar ve 'sıradan' kelimeler maksadımıza uygun tanımlarıyla kullanılmışlardır. Üçüncüsü; bazı

edilebilir. İlkay Sunar'ın eseri çalışmamıza ışık tutmaktadır. İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, (Ankara: Doruk Yayınları, 1999).

² Gibson Burrell and Gareth Morgan, *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*, (New Hampshire: Heinemann Educational Books Inc., 1988), s. 1.

³ Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çok Kültürlü Bir Yaklaşım*, (çev.: İsmail Türkmen), (İstanbul: Ayrıntı, 2001), s. 12. Türkdoğan hocamız, "Pozitivizmin Çöküşü" başlığına rağmen "onun derin yaralar aldığını" söylemektedir. Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma*, s. 344.

⁴ C. H. Brown, *Understanding Society*, (London: John Murray, 1981), s. 15.

⁵ Susan J. Hekmann, *Hermeneutics and the Sociology of Knowledge*, (Indiana: U.N.D.P., 1986), s. 1.

⁶ Bkz., Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açm*, (çev.: Şirin Tekeli), (İstanbul: Metis, 1998), ss. 60, 74; Thomas Luckmann, "Philosophy, Social Sciences and Everyday Life", *Phenomenology and Sociology*, (Harmondsworth: Penguin, 1978), ss. 229, 240; Peter Worsley, *Introducing Sociology*, (Harmondsworth: Penguin, 1981), ss. 57-58.

düşünörlere atıf ile yetineceğiz, gayemiz “bilgi vermek” değıldir. Dördüncüsü; “düşünsel sorunlar” önce belirgin ayrımlara tabi tutulacak ama ileride iç içe işlenecektir. Sonuncusu; bu çalışma “*giriş kabilinden*” bir “soyutlama”dır ve oldukça ayrıntılı hali için hazırlıklarımız son aşamada olup en kısa zamanda kitap şeklinde yayımlayacağız.

Ana metinde; köklü düşünsel sorunları, onlardan çıkarılan kabulleri ve kuramsal zemin haline getirilişlerini; “ön-farklılaşma” şeklinde nasıl taraf oluşturduklarını; anahtar terimlerini ve aynı terimlere verdikleri farklı anlamları göreceğiz. Sonuç'ta, tarafları “iki gelenek” şeklinde ayırıp ana niteliklerini tekrarlayacağız.

DÜŞÜNSEL SORUNLAR

Ontolojik Sorunlar

Hepsinden önce, incelenen fenomenin “özü” ile ilgili *ontolojik nitelikte sorunlar* söz konusudur. Sosyal bilimler en fazla şu *ontolojik sorun* ile yüz yüzedir: Her türden inanışları, davranışları, hareketleri ve kurumları içine alacak kadar geniş manasıyla “toplumsal gerçeklik”, bireyler'in dışında mıdır; yoksa birey bilinçleri'nin mi ürünüdür? Toplum, onlardan bağımsızlık anlamında “nesne(l)” mi, bireysel anlamlandırma ürünü olmaklıkla “öznel” midir? Kısacası; o, “*işte-orada-var-olan*” mıdır yoksa birey zihni mi yaratır onu? Sosyal bilimler felsefesi bu soruları ve cevaplarını *bir biçimde* ortaya koymalıdır. Şu halde ana sorun, “*toplumsal dünyanın doğası sorunu; özü sorunu*”dur.⁷

Epistemolojik Sorunlar

Bir de *epistemolojik sorunlar* vardır. Dünyayı bilmeye ve anlamaya nasıl başlangıç yapabileceğimize, bulgularımızı -mümkünse- *bilgi olarak* nasıl aktaracağımıza dairdirler. Bunlar, hangi bilgi şekillerinin olanaklı, ‘doğru’ ve ‘yanlış’ olduğu münakaşasını da kapsar. Zaten, bu ayırım belli bir epistemolojik tutumu ön gerektirir. Onu kesin, dışsal, somut biçimde teşhis etmek ve iletmek mümkün müdür; yoksa “bilgi” daha kesinliksiz, içsel ve

⁷ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 1.

kişiyeye-özel deneyime bağımlı olup başkasına ulaştırılmaz mıdır? Bu sorular, 'uçlardaki' *epistemolojik tutumları* belirleyecektir.⁸

İnsan Doğası Sorunu

Bir diğeri de *insan doğası*; özellikle de *insan ile çevre arasındaki ilişki* hakkındadır. "*İnsan doğası problemi*"nin sosyal bilim ile özel irtibatı vardır; bununla ilgili kabullere dayanmak *zorundadır*. Çünkü, insan, "araştırmaların hem *öznesi* hem de *konusu*'dur."⁹ "Fizik dünya"nın *doğası*, "toplumsal dünya"nın *doğasından* ayrıdır. İkincisi, araştırmacının araştırma konusuna dahil olduğu bir alandır ve incelenen kişiler ile diyaloglara ve çekişmelere girilebilmektedir. Halbuki doğa bilimleri'nde konular *normal olarak* "nesnel" in görüşleri alınmadan çözümlenir.¹⁰ Bu fark, "nesnel olma"yı da güçleştirir: "Sosyal olaylar bir tabiat olayı gibi hariçten [gözlenemeyen] vakıalar olduğundan... objektiflik kaidesine uymak zorlaşmaktadır" denilmektedir.¹¹ "Nesnellik sorunu" şimdilik dursun; bir 'uç'ta, insanlara, koşulların *deterministik* tepki vericileri olarak bakan *açılar*'a rastlarız. İnsanlar ve deneyimleri "*çevre ürünü*" kabul edilir. Diğeri 'uç' ise; "özgür irade"yi merkeze alıp insanı çevrenin denetleneni değil denetleyicisi görür. İnsan ile çevre arasındaki ilişkiye dair böyle kabullerde "*belirlenimcilik*" ("*determinizm*") ile "*istemcilik*" ("*voluntarizm*") arasındaki çekişmeyi görmek zor olmamalı.

Metodolojik Sorunlar

Yukarıdaki sorunların "*yöntem*" için önemli neticelerinin olacağı aşıkardır. *Farklı ontolojiler, epistemolojiler ve insan doğası modelleri farklı metodolojilere* yöneltecektir. Doğa bilimci'nin "*bilimsel yöntemi*" seçeneklerden yalnızca biridir. Diğeri yandan, sosyal bilimler'de, toplumu

⁸ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 1-2.

⁹ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 2.

¹⁰ Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açm*, s. 52.

¹¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 77. Din sosyolojisi bağlamında bunun daha zor olduğunu, çünkü dinin genelde varoluşsal/kişisel bir değer çerçevesi oluşturduğunu söyleyen Günay, bu tartışmaların orada daha da yoğun olabileceğinin işaretlerini vermektedir. Bkz., s. 78.

doğa dünyası gibi kesin, gerçek ve birey'in dışında olarak ele alan yöntemlere rastlanılırken; bazıları daha esnek, bireysel ve öznel nitelikte görür onu.¹²

Birinci yöntem, toplumsal dünyayı oluşturan unsurlar arasındaki ilişkileri ve düzenlilikleri *açıklamak* üzerinde yoğunlaşır. Bunların tespiti, tanımlanması ve ifade yollarının bulunması ana ilgidir. Metodolojik meseleler; kavramların kendileri, ölçülmeleri ve temel çizgilerin açığa çıkarılmasıdır. Bu yöntem, gerçekliği *açıkladığı* ve *yönettiği* düşünülen 'evrensel yasalar'ın araştırılmasında kendini gösterecektir.¹³

Toplumsal dünya'nın *kurulmasında* inançlar, beklentiler, elemeler, sevinçler gibi *zihinsel edimleri* vurgulayan metodolojik açı ise farklı meselelerde odaklanır. İlgili konusu; bireylerin dünyayı kurma, yeniden-kurma ve yorumlama tarzını *anlamaktır*. Vurgu, "genel" in *açıklanmasında* değil; "tekil veya bireye-özgü olan" ın *anlaşılması* üzerindedir.¹⁴ Aşırıya götürüldüğünde, *incelemeye değer* dışsal bir gerçekliğin mevcudiyeti bile sorgulanır. "Aşırı hali" bir tarafa, doğa bilimleri'nin metodolojik kuralları ölçü alınır, sosyal dünyanın -"bilim dışı" görülecek derecede- *göreceli niteliğini* vurgulayan bir yaklaşımdır bu.¹⁵

Şimdi bu tartışmaların "sosyal bilimler felsefesi"nde ele alınışlarını görebilmek için, Sonuç'ta yapacağımız genel ayrımı saklı tutarak, iki yaklaşımdan söz edeceğiz.

'ÖZNE(L)Cİ' YAKLAŞIM VE 'NESNE(L)Cİ' YAKLAŞIM¹⁶

Ontolojik, epistemolojik, insan doğasal ve metodolojik duruşlar ikiye indirgenebilir: "Özne(l)ci yaklaşım" ve "nesne(l)ci yaklaşım."¹⁷ Bunlar öncelikle epistemolojik anlam taşırlar. Birincisine göre; epistemolojik

¹² Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 2.

¹³ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 2.

¹⁴ Hayriye Erbaş, çekişmenin buradan kaynaklandığını söylüyor. "Sosyolojide Fenomenoloji", *Araştırma*, (Ankara: DTCTF, 1992: XIV), s. 159.

¹⁵ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 3.

¹⁶ Burrell and Morgan'da "subjectivist" ve "objectivist" yazılıdır. Biz "özne(l)ci" ve "nesne(l)ci" dedik. Yani ("L") atılabilir. Bkz., R. E. Palmer, *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey and Gadamer*, (Evanston: N.U.P., 1969), s. 144.

¹⁷ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 3.

“özne(l)cilik”, “nesnellik”tir metodolojik açıdan. E. Nagel¹⁸ ile A. Schutz arasında geçen münakaşa bunu aydınlatılabilir. Schutz’a göre, Nagel, M. Weber’in “öznel anlama ilkesi”ni yanlış anlamaktadır; “özneliği” yanlış anlamaktadır çünkü. Onun, Verstehen’e “özne(l)ci” deme sebebi; “nesnel anlama”nın, eylem sahibi’nin belli bir eylem ile “ne demek istediğini” bulmakla mümkün olduğunu düşünmesidir; “eylemin öznesi’nden hareketle nesnel bilgi edinebiliriz” der. “Değer-bağımsız-toplumbilim” kavramını bize kazandıran Weber’in “yöntemsel öznellik”i savunduğu söylenemez, diyor Schutz. Böyle bir epistemoloji, kendine uygun metodoloji oluşturur. “Toplumsal eylem’in dışarıdan gözlemci veya karşıdaki için anlamı askıya alınır çoğunlukla.”¹⁹ O ilkenin diğer adının, “araştırmacının, eylem sahibinin özne(l) olarak toplumsal eyleme yüklediği niyetsel anlamı bulması gerektiği” manasındaki “öznelilik ilkesi” olduğu söylenirse özetleme yapılır.²⁰

Yukarıdaki karşıtlık, bilhassa W. Dilthey’in ele aldığı, “Erklaren” (“Açıklama”) ile “Verstehen” (“Anlama”) farkına dayanır ve “kavrayışsal unsurları belirgince ayrı niteliktedir.”²¹ Bu, sosyal bilimlerin, doğa bilimleri’nin dışsal dilini mi kullanması²² gerektiği; yoksa sosyal fenomenin irade, niyet, maksat, anlam gibi içsel terimleri mi gerektirdiği sorununa yol açmıştır.²³ Dilthey, insan davranışındaki “öznel anlamlı” niteliğin “doğa’da muadili olmadığını” vurgulamıştı. Doğa bilimleri “dışsal olaylar” a nedensel açıklamalar geliştirmişlerdi. İnsan bilimleri ise “anlamlı davranışı” içeriden anlamakla ilgileniyordu. O, görüşlerini A. Comte’un ve J. S. Mill’in²⁴ karşısına koymuşsa da, sonraları, insan bilimleri’nin de doğa bilimleri kadar

¹⁸ Ernest Nagel, “Problems of Concept and Theory Formation in the Social Sciences”, *Philosophy of the Social Sciences*, (ed. M. Natanson), (Random House, 1963), ss. 189-209.

¹⁹ Alfred Schutz, “Concept and Theory Formation in the Social Sciences”, *Journal of Philosophy*, (1954: 51), ss. 262-263.

²⁰ Josef. Bleicher, *The Hermeneutic Imagination: Outline of a Positive Critique of Scientism and Sociology*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1982), s. 104.

²¹ Plessner, “With Different Eyes”, *Phenomenology and Sociology*, s. 25. (Vurgu bizim)

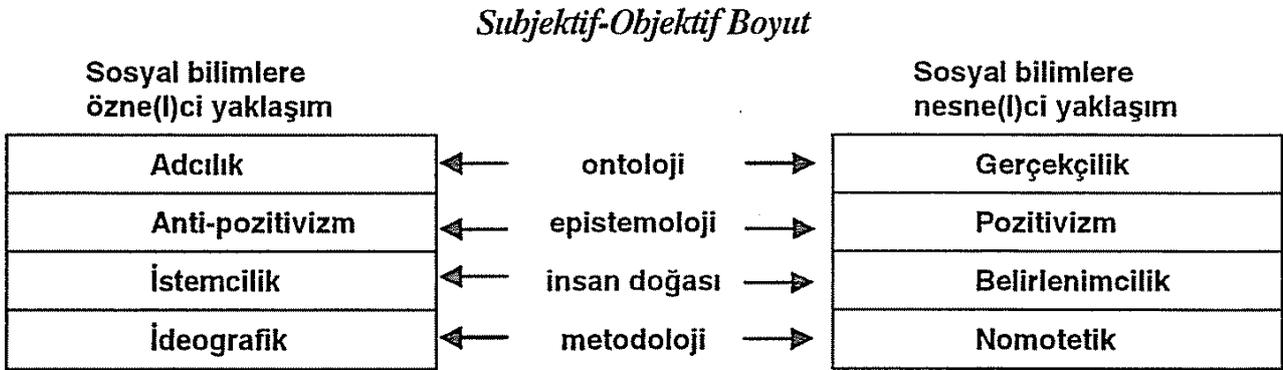
²² Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, (İstanbul: Ayrıntı, 1998), s. 235.

²³ Bleicher, *The Hermeneutic Imagination*, s. 20.

²⁴ Mill’in “evrensel nedensellik yasası”na dayanarak sosyal durumlardan genel yasalar çıkarma kuramı için bkz., Bleicher, *Hermeneutic Imagination*, s. 19. Comte ve Mill’in birlikte ele alınışı için, ss. 39-44.

empirik hale getirilmesi gerektiğini söylemişti. Weber de aynısını yapacaktı.²⁵ Bunu, insan eylemi'ni "anlama" ile onu "nedensel"²⁶ "açıklama"nın sistematik birleşimiyle²⁷ sağlayabilecekti.²⁸ Ama, "nesnel anlamın, 'öznel anlam'ın bulunmasıyla mümkün olduğu" tezi bir yana atılmadı.²⁹ Nedensel yaklaşım "açıklama" ile ilgilenirken, saiklerin (motives) "nedenler" ("causes") şeklinde ve "nedensel" tarzda işlediğini varsayar. Diğerisi ise "anlama" ile ilgilenip davranış saiklerini bilinçli kurulan "sebepler" ("reasons") şeklinde düşünür.³⁰

Aşağıdaki şema, iki "genel yaklaşım"ın yukarıdaki temel sorunlar açısından nerede durduklarını gösterecektir.

Şekil 1.1 Sosyal bilimlerin doğasıyla ilgili varsayımların çözümlenmesine dair bir şema.³¹

²⁵ Peter Winch, *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1976), ss. 110-121. Anthony Giddens, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, (çev.: Tuncay Birkan), (İstanbul: Metis, 2000), s. 198 vd.

²⁶ Nilgün Çelebi, "Sosyoloji ve Nedensellik", *Araştırma*, (Ankara: DTCF., 1992), ss. 27-40.

²⁷ Günay, "erklaren" ile "verstehen" birleşimini savunuyor gibidir: "Olayların dışa ait formlarından manâ dolu tüm ve bütünlere nüfuz etmek demek olan anlayış ve onlar arasında sebep-netice bağı kurmak demek olan açıklama... bir çok önemli sonuçlara erişmeyi mümkün kılar." Din sosyolojisi bağlamında daha önemli bulur versteheni: "Zira, din sosyologu... din mensuplarının kendi kurumları, davranışları, vs.ye verdikleri manâ[ları]... göz önünde tutmak durumundadır." (vurgu bize ait). *Din Sosyolojisi*, ss. 76-77 ve 80.

²⁸ Luckmann, "Philosophy, Social Sciences.", s. 241. "Nedensellik" için; Paul Filmer vdğr., *New Directions in Sociological Theory*, (London: Collier-MacMillan Publ., 1972), s. 28.

²⁹ "Weber ve nesnellik" in "kültür bilimleri'nin nesnelliği" çerçevesinde incelenişi için bkz., Guy Oakes, *Weber and Rickert: Concept Formation in the Cultural Sciences*. (London: MIT Press, 1988), ss. 18-40.

³⁰ Bleicher, *The Hermeneutic Imagination*, s. 148.

³¹ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 3.

Şimdi bu şemayı açmaya çalışalım. Tarafların özellikleri Giriş'te dile getirilen amacı gerçekleştirecek şekilde seçilmiş olup, ayrımların her zaman bu kadar "keskin olmadığı"nın üstünü örtemez.

TARAFLARIN FELSEFİ DAYANAKLARI

Adcılık-Gerçekçilik: Ontolojik Tartışma

Ontolojik tartışmadaki 'uçlar' yoğun tartışma konusudur. Geniş tanımıyla, *nominalist tutum*; insan zihnine/bilincine dışsal gibi gözükten dünyanın -gerçeğe yapı kazandırmak için kullanılan- "adlardan oluşturulduğu" kabulüdür. Onun "gerçek yapısı" bulunmamaktadır. *İsimler*; faydaları dünyayı betimleme, anlamlı kılma ve hakkında uzlaşma sağlama araçları olarak uygunluklarına bağlı yapay üretimlerdir.³² Örneğin "toplum", paylaşılan bir "fikir"dir yalnızca. Bu "fikir"e bireylerin katılması durursa, o da varlığını kaybeder. Zira, "ortak algı/anlayış"tan başka varoluş temeline sahip değildir. Bu *ontolojik çerçeve*'de çalışan sosyal bilimciler, inceleme konularının bireylerin kabullenişlerinden bağımsız bir "objektif/dışta varlık olmadığını" düşünürler.³³ Bu "insan-üretimi düzen", "fikirler" ile kurulup sürdürülür. "Fikirler", dünyayı anlamlı kılmak için kullanılan 'bilişsel' kategoriler yanında arzu, korku gibi hislenmeleri, doğru ve yanlış hakkındaki ahlaksal inançları, neyin uygun neyin uygun olmadığına dair kabullenmeleri; yani *değerleri* de kapsar.³⁴

Kısa bir felsefi tanımıyla, "eşya'nın algımızdan veya algılama melekemizden bağımsız bir varoluşa sahip olduğu kuramı" olan *realizm* ise; toplumsal dünyanın birey bilinci'nden müstakil ve olabildiğince sabit yapılardan müteşekkil "gerçek dünya olduğunu" kabul eder. Bu yapılar bazen tanımlanamasa da, duyularla tespit edebilen varlıklar olarak "orada"dırlar. "Dünyanın durumları, dünyada zaten vardır... gerçekliğin temel yapıları... sadece keşfedilmektedir."³⁵ Realizm, "iç" ve "dış" ayrımı yapmaz; madem "şeyler" bilince kendilerini sunuyorlar, öyleyse "vardırlar." Bilinç'in rolü

³² Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 4.

³³ Brown, *Understanding Society*, s. 139.

³⁴ Worsley, *Introducing Sociology*, s. 58.

³⁵ Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, s. 278.

neredeysse bir yana atılır.³⁶ Bazı yapıların farkında bulunmayıp, dile getirecek 'isimlere' sahip olmasak bile toplumsal dünya "dışarıda"dır. Birey'in, kendi başına gerçekliği/varlığı olan toplumsal dünyaya doğduğu ve orada yaşadığı düşünülür. Onu birey/ler üretiyor değildir; "işte orada"dır, herhangi bir insanın varlığına ve bilincine *ontolojik olarak* önceldir. Doğal dünya gibi kesin varoluşa sahiptir.³⁷ "Sosyal realizm" diyebileceğimiz bu ontolojik tutum, toplumsal kuramın doğası hakkında da bir görüşür.

Bu durumda, ontolojik soru; "Toplumunu, kendinde bir varlık mı, yoksa çok sayıda tekil şahsiyetler, bilinçler mi kabul etmeliyiz?" olacaktır. *Nominalist* için toplum, tekil bilinçler iken; *realist* ondan kendi başına varlık diye söz eder.³⁸ Bu tartışma, belki de, "realizm" ile "idealizm" arasındadır köken olarak. Hegel, "düşünce"nin -Reformasyon sonrasında- fizik doğa'ya yöneldiğini, "yasalar"ın onun gözleminden elde edilip "bilgi"nin de bu zemine dayandırıldığını; "fikir"ın ise *nesne tarafından belirlendiğinin* kabul edildiğini söyleyerek bunu ortaya koyuyor ve bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara ortam hazırlıyordu.³⁹

Anlaşılacağı gibi, "özne(l)ci yaklaşım" *nominalist* iken "nesne(l)ci yaklaşım" *realist*'tir umumiyetle. "Varlık"ın *zihin*'i yansıtmasına değil *zihin*'in varlığı yansıttığına vurgu yapan "nesne(l)cilik" "gerçekçi ontoloji"ye yaslanacak ve epistemolojik açıdan *pozitivist* olacaktır. Öyle görünüyor ki, *gerçekçilik* "iki uçlu" felsefî kuramdır: "İnsanî algıdan ve bilişten bağımsız olan bir varlık dünyası mevcuttur ve onun kendi içkin düzeni vardır."⁴⁰ "İçkin düzen", epistemolojik tartışmada pozitivistin önemli kabullerindedir. Bir sosyal bilimcinin *katıksız realist* olabileceği kuşkuluya da; bir biçimde *realizmi* kabul etmeyen de sosyal bilimci olabilmesi gayet zordur, diyebiliriz şimdiden.

³⁶ Thomas Ryba, *The Essence of Phenomenology and Its Meaning for the Scientific Study of Religion*, (New York: Peter Lang, 1991), s. 178.

³⁷ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 3.

³⁸ G. Duncan Mitchell (ed.), *A Dictionary of Sociology*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1970), s. 144.

³⁹ Terry Pinkard, *Hegel's Phenomenology*, (Cambridge University Press, 1994), s. 374.

⁴⁰ Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, s. 278. (Vurgu bizim).

Anti-Pozitivizm-Pozitivizm: Epistemolojik Tartışma

Pozitivizm terimi, *bilgi konusunda* genel bir “*empirik yaklaşım*”a göndermede bulunmaktadır⁴¹ denilebilir.⁴² J. Bleicher -ikame olarak- “bilimcilik” (“*scientism*”) terimini kullanıp şunları kapsadığını söyler: Bilim, bizlerden bağımsız “*verili/hazır olgular*” ile meşgul olur; empirik-analitik yöntem geçerli tek bilgi-edinme yoludur; o, bütün bilişsel etkinlik alanlarına teşmil edilmelidir; sonuçları tek doğru bilgi şeklidir.⁴³ Böyle olunca da, *pozitivizm*, Von Wright’a göre, şu üç sava dayanır: İncelemeler için tek yöntem vardır; modelini doğa bilimleri verir; her inceleme “*nedenselliği*” içermelidir.⁴⁴ Sosyal bilimlerin hedefi de, öyleyse, “*genel nedensel yasalar ortaya koymaktır.*”⁴⁵ Pozitivizm’i sosyoloji ile ilişkilendirip, özellikle *fenomenolojik yönelim*’in karşısına koyan D. Walsh; onu, “*Sosyolojiyi doğa bilimleri modelinde kurmaya çalışmak gerektiğini savunan tutumdur*” diye tanımladıktan sonra öncüllerini sıralar: Toplumsal fenomen aslında doğal fenomen ile aynıdır; doğa bilimleri’nin çözümleme teknikleri toplumbilim’de de uygulanabilir ve onun hedefi, toplumsal fenomen hakkında öngörüsül ifadelerde bulunmaya dayanıklık edecek, empirik olarak temellendirilmiş kuramsal varsayımlar sistemi üretmektir.⁴⁶ Böylece, toplumsal davranışı yöneten yasaları bulabilir, insanlar hakkında bilimsel yasalar oluşturabiliriz.

“Gerçeklik mi zihin’i yansıtır yoksa zihin mi gerçekliği” ikileminde tercihini “*zihin’in gerçekliği/varlığı yansıttığı*”ndan yana yapan epistemolojik yönelimin *genel adıdır pozitivizm*. O, ‘bilgi’nin, varlıkları dolaysız tespit edebilme yetimize, açıklamaların da empirik testlere dayandığını ileri sürüyor. Bundan dolayı, “*nesne(l)ci çözümleme*” *pozitivist epistemolojiye* yaslanır. Yani, toplumsal dünya’da olup bitenleri, düzenlilikleri ve nedensel ilişkileri araştırarak *açıklamaya ve öngörmeye* çalışan *pozitivist epistemoloji*, doğa bilimleri’ndeki egemen ontolojik

⁴¹ R. A. Wallace and A. Wolf. *Contemporary Sociological Theory*, (Englewood: P.H.I., 1980), ss. 105-106.

⁴² Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, s. 129.

⁴³ Bleicher, *Hermeneutic Imagination*, s. 14.

⁴⁴ Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, s. 129.

⁴⁵ Wallace and Wolf, *Contemporary Sociological Theory*, s. 295.

⁴⁶ Filmer., *New Directions*, s. 16. Bkz. Walsh, “*Sociology and the Social World*”, s. 79.

kabullere dayalıdır. Ayrıntılarda ayrışabilir pozitivistler. Bununla birlikte, bilginin birikimsel süreç olduğu; “bilgi stoğu”na yeni bilgilerin eklendiği, yanlış hipotezlerin ise elendiği uzlaşımsal kabul görür.⁴⁷

Pozitivizm-karşıtı epistemolojilerdeki ortak nokta, toplumsal dünya’da yasalar veya temel düzenlilikler aranışına karşı oluşturmaktır.⁴⁸ Onlara göre, doğa dünyası ile insan dünyası arasındaki en temel farklılık, ikincisinde ‘yasalar’ a ulaşmanın olanaksızlığıdır. Bundan ötürü de, en yalın insan eyleminin bile tatmin edici bir *salt yasal/nedensel açıklaması* yapılamazdı; *kısmî* olarak yapılabilirdi ki, işte asıl sorun da bunun yöntemi idi.⁴⁹

Gerekçe, toplumsal dünyanın “nesne” (“object”) değil “öznel” dünya oluşudur. O, “kendinde-varlık” olmayıp insan edimleri ve eylemlerinin varoluşsal ürünüdür; bunlar tarafından devam ettirilir ve değiştirilir. “Benler/öznel-arası”(“intersubjektif”)⁵⁰ üretilip sürdürüldükçe *dışsallaşır*; görece “nesnel olgusalılık” kazanır. Bunu savunanlar, Durkheim toplumsal dünya’nın ve kurumlarının “nesnel/olgusal” niteliğini vurgulamada tamamen hatalı değildi; ama olgusalılığın insanların kavrayış tarzına bağlılığını göremedi, derler. Durkheim’in sandığı kadar “işte-orada-var-olan” bir toplumsal dünya yoktur; açıklama, tanımlama ve anlama sürecindeki aktörlerin “dışsallaştırmaları” ve “nesne(l)leştirilmeleri” vardır.⁵¹ Bunu dil ile yaparız genellikle. Dil, görünüşlerinin yorumunu mümkün kılan kategoriler vasıtasıyla, toplumsal dünya’yı üyeleri için *nesnelleştirir* ve *dışsallaştırır*.⁵² Rutin anlamlandırma süreçleriyle toplumsal dünya’ya *olgusalılık yüklenmesi* onu *nesne dünya* yapmaz yine de. Doğa dünyası’nın *bile* algılardan bağımsız olmadığını ileri sürenler bir yana, “anti-pozitivist sosyal bilim”de genel kanaatin şu olduğu söylenebilir: Doğal dünya, varlığı için insan onayına mutlak bağımlı değildir; ancak, toplumsal evren, insanların tasdiki geri alınca varlığını yitirir; çünkü onun “benler-arası onay”dan ayrı bir varoluşu

⁴⁷ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 5.

⁴⁸ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 5.

⁴⁹ Hughes, “Consciousness and Society”, *Modern Sociology*, s. 24.

⁵⁰ *Intersubjectivity* için Filmer, *New Directions*, s. 18. Walsh, “Sociology”, s. 79.

⁵¹ Filmer, *New Directions*, s. 18.

⁵² Bunun Berger ve Luckmann’a atıfla tasviri için, Erbaş, “Sosyolojide Fenomenoloji”, s. 162.

yoktur. “Toplum”, üyelerce “var/gerçek” diye tanımlandığı ve ona “yönelindiği” için ‘vardır/gerçek’tir.⁵³ Sosyal bilimlerin görevi, toplum dünyasının inşa edildiği bu zihin süreçlerini kavramaktır. Bu, onun bağımsız gerçeklik olarak varoluşunu “askıya almayı” (“suspension”)⁵⁴ gerektirir.

Bu tutuma göre; örneğin aile, eğitim, sınıf çatışması, din; bitki veya kimyasal reaksiyon gibi incelenemeyip insanların yorumlamaları açısından anlaşılabilirler.⁵⁵ Çünkü “bilgi”, “varlık/gerçeklik”in edilgen bir aynası değildir, bilgi objesi kavrayış tarzımızca en azından sınırlanır ve “form/biçim” kazandırılır. Araştırmaların hedefi, “biçimler”deki *maksadı anlamaktır*, iletmeye niyetlenen *mesajı* çıkarmaktır. Zihnin’in bu tezahürleri, ‘metinler’den tutunuz da mimiklere kadar muhtelif formlara bürünebilir ve, böylece, zihinsel-fiziksel safhaları (moments) birleştirebilirler. Belki en çok bu bakımdan “*verstehen*” ve “*açıklama*” keskince ayrılır. Çünkü, ilki, fenomen(d)e taşınan “maksat”, “ilgi”, “niyet” ve “değer” ile ilgilenir; ‘genel’in örneği olan bir “şey” gibi görmez onu.⁵⁶ Doğa nesnelere’nin zıddına, insanlar yaptıklarına *anlamı ve amaç katan* bilinçli varlıklardır, deyip *ontolojik* saptama yapan Giddens; *epistemolojik* olarak da, “İlk önce insanların... benimsedikleri anlamları anlamadan toplumsal dünyayı... betimleyemeyiz bile” iddiasında bulunur.⁵⁷

Pozitivizm-karşıtları için toplumsal dünya *görecedir* ve ancak *toplumsal etkinliklere doğrudan katılanların veya dolaysız faileri olan kişilerin bakış açısından anlaşılabilir*. Pozitivist bilgi-kuramı’na özelliğini veren *dışarıdan gözlemci* tavrının “*anlama*”da kalkış noktası olamayacağını söylerler. Eyleme/davranışa katılanın ve eylem sahibinin “*anlamlandırma çerçevesi*” kavranarak “*anlamaya*” varılabilir. Yani, “*dışarı*”dan açıklama değil “*içeriden*” anlamak zorunludur.⁵⁸ Sosyal bilim, *epistemoloji yönünden*

⁵³ Filmer, *New Directions*, s. 18-19. Krş., Baumert, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 246.

⁵⁴ “*Epoché*” yöntemiyle ilişkisi için bkz., Ryba, *The Essence of Phenomenology*, ss. 208-210.

⁵⁵ Brown, *Understanding Society*, s. 139.

⁵⁶ Josef Bleicher, *Contemporary Hermeneutics: Hermeneutics as Method. Philosophy and Critique*. (London: Routledge, 1980), ss.28-31.

⁵⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji*. (çev.: H. Özel-C. Güzel), (Ankara: Ayraç, 2000), s. 12.

⁵⁸ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 5.

“özne(l)ci” olup “nesne(l)ci” değildir. Bu ise, “dışarıdan bilme”nin objektif olamayacağı demektir. Aktörlerin değerler çerçevesini ve anlamlandırmaları hesaba katmayan “soğuk gözlemci” kendi çerçevesinden çıkan açıklamayı eyleme yükliyordur; bu da “nesnellik” olamaz, denilmektedir.⁵⁹

İstemcilik-Belirlenimcilik: ‘İnsan Doğası’ Tartışması

“Belirlenme” ve “özgürlük” şeklinde karşımıza çıkan felsefi sorun diğer bir ikiliği yansıtır.⁶⁰ “İstemcilik” (“voluntarism”) ile “belirlenimcilik” (“determinism”) ayırımı, bazılarının göre, “modern sosyolojinin bugün ve ilerideki ana sorunudur.”⁶¹ Sosyal kuramcılarının en önemli varsayımları “insan doğası” ile ilgilidir; özellikle, insan davranışını belirlenmiş ve, dolayısıyla, öngörülebilir mi saydıkları yoksa insansal yaratıcılığa mı vurgu yaptıkları açısından ayrışır.⁶² Bu konu sosyal bilimcileri bölmeye devam etmektedir. O kadar ki, eğer davranışlar koşullar tarafından belirleniyor ve kaçınılamıyor ise toplum üyelerinin buna yönelik bir şeyler yapabilmesinden söz edilemez; pozitivist açıklama ve metodoloji insanı tam da böyle görürler, diyenler vardır.⁶³ Toplumsal ‘olgular’da kesin bir *determinizm* aranmasının sosyolojinin sistemleşme dönemi ile ilgili ‘sağlam’ gerekçeleri yok değildir; “Fakat, sosyal bilimlerin konusu olan toplum ile fen [doğa] bilimlerinin konusu olan tabiat arasındaki farkın bir *mahiyet farkı* olduğunun fark edilmesi değişik bakış açıları arayışına vesile olmuştur.”⁶⁴

Mesela “*fenomenolojik sosyoloji*” gibi, “özgürlüğü” ve “seçmeyi” kabul edenler, toplum üyelerinin, durumları değiştirebileceklerini söylerler. Sosyolojik bilgi ve betimleme, burada, tercihin dayanaklarını açıklığa

⁵⁹ Sanırız bu açıdan Weber’e atıf için, bkz., Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, ss. 240-241.

⁶⁰ Filmer, *New Directions*, s. 91.

⁶¹ Alan Swingewood, *A Short History of Sociological Thought*, (New York: St. Martin’s Press, 1991), s. 2.

⁶² Wallace and Wolf, *Contemporary Sociological Theory*, s. 291.

⁶³ Filmer, *New Directions*, s. 91.

⁶⁴ Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Akman, *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), s. 419. (Vurgu bizim).

kavuşturmanın ve insanları seçeneklerin bilincine daha tam vardırmanın olası kaynakları haline gelir.⁶⁵

Öyleyse bu tartışma, sosyal-bilimsel kuramlarda benimsenen *insan modelleri* etrafındadır. Bir uçta “belirlenimci görüş”ü buluyoruz: İnsan ve eylemleri ortam veya ‘çevre’ tarafından determine edilir. Diğer uçta ise “istemcilik” vardır: İnsan, bağımsız ve “özgür iradeli”dir.⁶⁶ Bunu savunanların, sosyolojiyi bir ‘doğa bilimi’ gibi görenlere itirazı kendi açılarından yerindedir. *Moleküller*’den farklı olarak, diyorlar, insanlar eylemleri kendileri için anlamlı olan *bilinçli varlıklardır*. Doğa bilimci, *molekülleri* zorunlu olarak “dışarı”dan inceler. Halbuki insanlar konu olunca şu da anlaşılmalı istenir: Söz konusu birey, davrandığı şekilde niçin davranıyor, eyleminin kendisi için anlamı nedir?⁶⁷ Bu sebeple, bilinci/zihni, gerçek *objelerin* nakşedildiği balmumu yapan ve bir nesne’nin farkına varmak için yalnızca “sabırsız ihtiyacımız olduğunu” söyleyen⁶⁸ “pasif birey” görüşünün yerine “insanların... kendi davranışlarını biçimlendirme ve yönlendirme yetileri konulur.”⁶⁹ Onlar “bilinçli”dirler, bizatihi “faal”dirler. Kendi haklarında düşünebilir ve davranışlarını değiştirebilirler. Bu, *insan’ı, tabiat’taki diğer tüm varlıklardan* ve, neticede, sosyal bilimler’i doğa bilimleri’nden ayırmayı gerektiren bir yetenektir.⁷⁰ Belki bundan dolayıdır ki, hermeneutik yönelimli sosyal bilimler “verili olanlar”; yani hazır olgular veya yasa örnekleri ile ilgilenmezler. İlgi konusu, niyetlere, maksatlara, ümitlere, korkulara ve ıstıraplara tanıklık eden sözler, kelimeler, metinler ve eylemler gibi insansal ürünler; “*zihinsel dışavurumlar*”dır. Bu da “doğa” ile “*kültür*” arasındaki giderilemez fark bağlamında kendini gösterir.⁷¹

Yukarıda söylenenlerin temelinde, “yalnızca eylemlerin değil, insan bilincinin kendinin *niyetsel/yönelimsel* olduğu”⁷² görüşü; ‘bilinç’ hakkında

⁶⁵ Filmer, *New Directions*, ss. 91-92.

⁶⁶ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 6.

⁶⁷ Cotgrove, *The Science of Society*, s. 33.

⁶⁸ Ryba, *The Essence of Phenomenology*, s. 178

⁶⁹ Wallace and Wolf, *Contemporary Sociological Theory*, ss. 225-226.

⁷⁰ Worsley, *Introducing Sociology*, ss. 69-71.

⁷¹ Bleicher, *Hermeneutic Imagination*, s. 69.

⁷² “Niyetsellik/yönelimsellik” (“intentionality”) kavramını Fenomenoloji’nin diğer kavramları ile birlikte görmek için, bkz., Filmer, *New Directions*, ss. 123-131. Kavrama

özel bir kuram olup hem umumi *Yorumlayıcı Paradigma* hem de içerisinde yer alan bakış açıları Husserl'den almış gibidir onu. Buna göre: Dünya/gerçeklik, özne'nin *bilinç edimleri (acts)* ile yapı kazanır; bilinç her zaman bir 'nesne' hakkında bilinçtir, bilinç(li) özne ve bilinç edimi'nin yöneldiği 'nesne' arasında ayırım yapmayan bir bilinç deneyimi olamaz; fakat o "içkin sel bir nesne", dış dünyada "matufu" ("referent") bulunmayan bir nesne'dir; zihin-dışı nesne ile bilinçli özne arasında hiçbir gerçek nedensel ilişki yoktur, yalnızca bilinç edimleri, onların içsel içerikleri ve yönelimleri söz konusudur. "Sadece zihnin nesnelleştirmeleri vardır ki, yönelimselliğin/niyetselliğin bu nesnelleştiren yönü öznel arasındaki iletişimi olanaklı kılar" denilerek de salt felsefeden sosyal bilim'e geçiş sağlanır: Benler-arası (intersubjective) toplulukta nesnel atıf noktaları olmasaydı her konuşma kişinin kendisine döner ve iletişim vuku bulmazdı.⁷³ Bilinc'i "tam-özgürlük-alanı" kabul eden, "zihnin yönelimselliği" görüşü; zihni koşullanmış obje olarak tanımlayan pozitivist sosyal bilimlerin belirlenimciliğine tamamen zıttır⁷⁴ denilebilir.

Bazılarının da hem *çevresel* hem de *istemli* etkenlere izin veren bir "orta duruş" takındıklarını⁷⁵ görürüz. Her halükarda; "insan modeli" hakkındaki kabuller sosyal bilimsel kuramlarda temel unsurlar olmak durumundadırlar.⁷⁶ Zira onlar, insan ile insanın yaşadığı toplum arasındaki ilişkilerin doğasını geniş açıdan tanımlarlar.

verilen anlamda çevirmenden biraz farklı düşünsek de, yine bkz., Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, (çev. ve giriş Harun Tepe), (Ankara: Bilim ve Sanat, 1997), ss. 14-15.

⁷³ Ryba, *The Essence of Phenomenology*, ss. 178-184. (Vurgular bizim).

⁷⁴ Filmer, *New Directions*, s. 124.

⁷⁵ "Belirlenimcilik" ve "istemicilik"i, "tamamlayıcı" gören ve din sosyolojisi için uzanımını serdeden bir düşünce için bkz., Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 78-84. Fakat. s. 84'deki "Din Sosyolojisi alanında determinist bir tarzda şaşmaz kanunlardan söz edebilmek için, henüz vakit çok erkendir" ifadesi "gerekircilik" in imkanından bir şekilde söz ediyor gibidir. Krş., Günay, "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar", *İslamiyat*, (2002: 4), s. 158.

⁷⁶ "İnsan doğası" ile ilgili bir gruplaştırma için; Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, s. 422.

İdeografik ve Nomotetik Kuram: Metodolojik Tartışma

Şu ana kadar, “nesnellik sorunu”nu mecburen birkaç kez ele alıp, “öznelcilik” ile “nesnel olma”nın karşı karşıya konulmaması gerektiğini; birincisinin “epistemolojik”, ikincisinin ise “yöntemsel bir tutum” olduğunu söyledik. En kısa ifadeyle; nesnelliğin, “bireylerin öznel dünyasını kavramakla” sağlanacağını kabul edildiğini ifade ettik.

Tarafların düşünsel varsayımlarını tetkik ettiğimizde; ayrılmanın, “nesnelliğin nasıl başarılacağı” üstüne olduğunu farkına varmak zor değildir. “Nesnellik” ortak paydadır; biri “dışarıdan” (“olguları *nesnel*er gibi ele alarak”), diğeri ise “içeriden” (“fenomenleri *zihinsel üretimler* şeklinde inceleyerek”) başarılacağını söylemekteydi. “Nesne(l)cilik”, “gerçeklik” veya “varlık”ın zihin’den bağımsız haliyle *açıklanabilir* bir “şey” olduğunu kabul etmekle; “özne(l)cilik” ise onun “işte-orada-hazır-bulunmadığını” ve bilinç’e gönderme yaparak *anlaşılabileceğini* kabul etmekle “nesnelliğin yakalanabileceğini” ileri sürmektedir.

Sosyal bilim’in, toplumsal gerçeklik hakkında *bir şekilde empirik olarak doğrulanmış* sistematik bilgi üretme çabası olduğu şüphesizdir. Taraflarca, “empirik” terimine biraz değişik anlamlar yükleniyorsa da ortak nokta yok değildir. İki de yöntemlerinin empirikliğinden şüphe duymamaktadırlar. “Nesnellik” terimi bu hedefe varmak için gösterilen gayretleri anlatmak üzere kullanılabilir. “Nesnelliğin anlamı, bilgi’nin *a priori* olmadığı, araştırmanın bilmediğimiz şeyler öğretebileceği, önceki beklentilerimize oranla bizi şaşırtabileceği inancına sıkı sıkıya bağlıdır” denilebilir; “ortak empiriklik noktası” da işte budur.⁷⁷

Yöntemsel “nesnellik”in karşıtının “öznellik” olduğu kabul edilir. Kısa tanımı; “veri toplarken ve yorumlarken kişisel yargılardan kurtulamama”dır. Verileri çarpıttığı ve geçerliliklerini azalttığı düşünülür. Sorun da tam burada doğar; onları çarpıtmamak ve geçerliliklerini azaltmamak demek olan “nesnellik” nasıl olanaklıdır?⁷⁸

⁷⁷ Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açm*, s. 84.

⁷⁸ Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, s. 276.

Sosyal bilimler ona ulaşmak için farklı yollar izlemişlerdir. En önemlileri “*nomotetik model*” ve “*ideografik model*”dir. *Nomotetik yönelimler*, “öznel tehlikesi”ni azaltabilmek için verilerdeki sağlamlığı çoğaltmaya ağırlık verirler. Bunun da ölçülebilir ve karşılaştırılabilir “*niceliksel*” verilerle olanaklı olduğunu söylerler. Araştırmacıların bazılarının -sağlamlığı denetlemek daha kolay diye- *bugünkü zamanla ilgili* bulgu toplamaya öncelik tanımalarının gerekçesi bu olsa gerek. *İdeografik* olanlar, “öznel tehlikesi”nden kurtulabilmeyi, bizim ile konu arasına giren araştırmacılar tarafından ‘*çarpıtılmamış*’ kaynaklara veya “*taraf*” hissetmediğimiz verilere ulaşarak başarabildiklerini söylerler. Böyle bir yöntemsel tutum -aralarında bir *gerilim yaratarak*- araştırılanın ve araştırmanın bağlamsal zenginliğini kavramaya, ikisinin dürtülerini derinliğine anlamaya imkan verecek “*niteliksel*” (“*anlamsal*” vs.) bulgulara yönelir.⁷⁹ Bu “*gerilim*” çözümsüzdür belki; sadece peşin yargıdan sıyrılma niyetimiz ve gayretimiz vardır.⁸⁰ “*Kabul edemeyeceğimiz tek şey, nesnellığın olmadığı ve olamayacağı iddiasıyla, sosyal bilim’in bir kişisel görüşler çeşitlemesine indirgenmesidir*” denilmektedir.⁸¹ Bilim insanları, başkalarının da izleyebileceği yöntemler kullanıp ayrıntılarını meslektaşlarına aktarmalıdır. Bu anlamlarıyla “*nesnellik*”, açık imkan olarak hep vardır.⁸²

Toparlarsak; *ideografik yaklaşım*, toplumsal dünya konunun kendine özgünlüğünü öne koyan bilgiler edinmekle anlaşılabilir, görüşüne dayanır. Bundan ötürü, “*konu*”ya yakınlaşmaya, öncesini ve sonrasını -yani “*bağlamsal korumunu*”- ‘*deşmeye*’ büyük önem verir. *Durumların içerisine girerek ve hayatın akışına dahil olarak elde edilen öznel ifadelendirmelerin çözümlemesini ön plana alır*. Başka bir söyleyişle; konu ile yakınlaşarak alınan görüşlerin ve günlüklerde, biyografilerde rastlanılacak izlenimsel ifadelerde dışa vuran düşüncelerin ayrıntılı çözümlenmesi ile ilgilenilir en fazla. Araştırmanın konusu’nun *kendini açığa vurmasına* izin vermenin önemi üzerinde durulur.⁸³ Bu tür çalışmaların “*hermeneutiksel yönelimli*”

⁷⁹ Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, ss. 84-85.

⁸⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 78.

⁸¹ Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, s. 87. (Vurgu bizim)

⁸² Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, s. 86; Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 78.

⁸³ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 6.

olma sebebi de bu olmalıdır. Her olayın veya durumun, bir şahsın düşünceler çerçevesinin, bir toplumsal hareketin ve tarihsel bir tezahürün “kendi biricikliği içerisinde ve kendisi konuşurularak” incelenmesi gerektiği kabul edilir. “Genelleme” yapmaz değildir belki; ama “kesinliksiz”dir. Eğer varsa, genellemeye *tümevarımla* ulaşılır ve “tekil tezahürler” *temkinlice* onları içerisine yerleştirilir.

Nomotetik yaklaşım ise doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerde örneğini bulur. Hipotezlerin ‘bilimsel kesinlik yasaları’na göre sınanması üzerinde yoğunlaşır. O, en çok, bilimsel testlerin inşası ve verilerin elde edilip çözümlenmesi için niceliksel tekniklerin kullanımı ile meşgul olur. Sörveyler; anketler, kişilik testleri ve her türden standart niceliksel araştırma araçları *nomotetik metodolojiyi* oluşturan teknikler arasındadır.⁸⁴ Denilebilir ki; “genel yasalar”a göre varsayımlar kurarlar ve sonra sınama yaparlar. Tekil olaylar ve durumlar ile ilgilendiklerinde bile onlara “genel’in dışavurumları” olarak bakarlar.

SONUÇ

Ele alınan sorunlarla ilgili tartışmalardaki ‘uçlar’ ve oluşturdukları *nesne(l)ci* ve *özne(l)ci* taraflar, bazen küçük değişimlere uğrayarak, sosyal bilim’de egemen olan *iki ana düşünce geleneğinde* yansıma bulmaktadırlar. Bunlar -deyim uygunsuz- “en temel tarafları” meydana getirip “nesne(l)cilik” ve “özne(l)cilik”in niteliklerini ve ayrıntılarını verirler.

Bunlardan birincisi *Sosyolojik Pozitivizm* olarak tanınıp *doğa bilimlerinden alınan modelleri ve yöntemleri insansal olayların incelenmesinde kullanma gayretinde olan gelenektir*. Sosyal dünya’yı “doğa dünyası” *imiş gibi* aldığından; toplumsal düzeni üyelerinden bağımsız bir dünya olarak açıklar. O, “objeler” gibi görülür; bazıları totem, dinsel yapılar, giyim tarzları vs. gibi somut iken; eğitim, adalet, ahlak gibi soyuttur diğer bazıları.⁸⁵ Bu “duruş” ile yapılan incelemeler, “doğa yasaları” benzeri ‘toplum yasaları’nın çıkarsanacağı empirik genellemeler birikimi oluşturacaktır

⁸⁴ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 7. Krş., Mitchell, *Sociology*, s. 95.

⁸⁵ Brown, *Understanding Society*, s. 140.

zamanla.⁸⁶ *Ontoloji*'de "realist"tir: Toplumsal dünya bilinçler'den bağımsız bir "şey" olarak "işte-orada-var"dır. "Pozitivist epistemoloji"yi savunur: Bilgi "dışarıdan kazanılır." *İnsan doğası* hakkında "determinist"tir: Davranışlar koşullarca belirlendiğinden neredeyse kesin öngörüler yapılabilir. Yöntemsel olarak genelde "nomotetik"tir: "Nesnellik" ölçülebilir veriler toplamakla olanaklıdır. Ve, "nedenler"in incelenmesi "bilim" adına layık her "bilim"in vazgeçilemez ögesidir. Bir olayı açıklamak, hareketini, gidişatını öngörebilme ve hangi koşullarda ortaya çıkar olduğunu "kestirme yetisi kazandırmaktır."⁸⁷ Bunları yapamayan araştırmacı, konusu hakkında bilimsel bilgiye sahip olduğunu öne süremez.⁸⁸

İkinci düşünce geleneği olan *Alman İdealizmi*⁸⁹ en önemli kabulleriyle *Pozitivizm*'in karşısında yer alır. *Evren*'in nihaî, asıl varlığının veya gerçekliğinin "duyularımıza verilen olgular"da değil de "*Ruh*"da ("*Zihin*"de) veya "*İdea*"da bulunduğu temel varsayımına dayanmaktadır.⁹⁰ Şöyle de diyebiliriz: Alman idealist geleneğine göre dünya insansaldır, yani "*bilinç/zihin*"dir.⁹¹ Toplumsal dünya veya sosyal düzen, *insan zihni*'nin ve *zihinsel edimler*'in dışavurumsal ürünüdür ve sosyal bilimsel araştırmanın ana ilgisi bu "*dışsallaşmayı*" anlamaktır.⁹² O düzeni oluşturan unsurlar 'dışarıda' olsalar bile -ki toplumsal olgular yalnızca görünüşte dışsal ve müstakildirler- asıl konu insanların bunlara verdikleri *anlamlardır*. "Somutluk görüntüsü", toplum yaşamının sürebilmesi için çok önemli ise de, "gerçek" zannedilmemelidir. Sosyal dünya *insanlar tarafından kurulan bir dünyadır* sadece. Var olmayı, "var" kabul ettiğimiz sürece devam ettirir. "İşte önümüzde" ve bağımsız olarak "var" görünebilir, ama biz, *aslında*,

⁸⁶ Betty R. Scharf, *The Sociological Study of Religion*, (London: Hutchinson, 1970), s. 13.

⁸⁷ Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, s. 235. Bauman, "pozitivizm"i ve "idealizm"i Durkheim ve Weber'in sosyal bilim anlayışına özlü göndermelerle işliyor. ss. 236-242.

⁸⁸ Ryba, *The Essence of Phenomenology*, s. 125.

⁸⁹ Alman İdealizmi'ni Fransız Devrimi ile ilişkilendirerek: Devrim'in "uygulamada" başarmış olduğu özgürlüğü Alman İdealizmi'nin "düşüncede" gerçekleştirdiğini ileri süren bir tartışma için bkz., Pinkard, *Hegel's Phenomenology*, ss. 189-190.

⁹⁰ Burrell and Morgan, *Sociological Paradigms*, s. 7.

⁹¹ John B. Cobb JR., *Process Theology as Political Theology*, (Manchester: Manchester University Press, 1982).

⁹² Filmer, *New Directions*, s. 20.

kendimizin veya atalarımızın *üretip de* bizim devam ettirdiğimiz zihin ürünlerini görmekteyiz.⁹³

Bu gelenek, *ontolojik açıdan* “nominalist”tir: Toplumsal dünya “iştir-orada-yok”tur, bilinçlerden ayrı bir varlık değildir. *Epistemolojik açıdan* “anti-pozitivist”tir: “Bilgi” ancak “içeriden” kazanılabilir. *İnsan doğası ile ilgili olarak* “istemci”dir: İnsan “yaratıcı”dır, dünya kurar ve dünyasını yeniden-kurar. Sosyal bilimsel çözümlemenin temeli olarak “ideografik yöntemleri” tercih eder: “Nesnellik” ölçülebilir veriler toplamakla değil, niteliksel (niyetsel vs.) verilerle mümkündür. Kısacası; insansal olayların ve durumların esasen *öznel* niteliğine vurgu yaparak, doğa bilimleri modellerinin ve yöntemlerinin kullanılabilirliğini *büyük oranda* reddeder.

Sosyolojik Pozitivizm ve Alman İdealizmi sosyal bilimsel incelemelerdeki *objektif ve subjektif uçları* da belirlemiş olur böylece. Ancak, iki gelenek arasında karşılıklı etkilenme süregelmektedir.

Bu tartışmaların anlaşılması, çekişme halindeki bakış açılarının altında yatan farklı varsayımların kavranması ile mümkündür. Ana çerçevesini Gibson Burrell ve Gareth Morgan’dan aldığımız çalışmamızdaki “çözümleme şeması” bunu yapma imkanı verebilecektir. Şema, ana varsayımlara dikkatleri çekerken; ayrılma ve, varsa, benzeşme noktalarını belirlemeye yardım edecektir. Onu, “dört analitik taraf”ın temel yönelimini ortaya koymak için, *betimsel bir isimlendirme ile*, “öznel-nesnel boyut” diye adlandırdık. Bütün tartışma zaten burada yapılmaktadır. Bakış açıları veya yaklaşımlar bu boyutlardan birinde yer alma ya da, en azından, birine yaklaşma veya uzaklaşma bakımından ayrılmaktadır. Bazen ise birbirlerinin bir takım unsurlarını barındırırlar.⁹⁴

Fakat, “en temel taraflar” olan *İdealist Yaklaşım* ile *Pozitivist Yaklaşım*’ın köklü farklılıklarını *asla* yitirmediklerini söylemek yanlış olmaz gibidir. Bu çalışmamız da -son çözümlemeye- bunun ortaya koyulabilmesi

⁹³ Brown, *Understanding Society*, s. 141. Krş., Ergun, *Sosyoloji*, ss. 90-110.

⁹⁴ Dikkat çekmiş olabileceği gibi, “işlevselcilik”, “çatışma kuramı”, “sembolik etkileşimcilik”, “etnometodoloji”, “aksiyon kuramı” ve diğerlerinin “nerede durdukları” ile ilgili hiç belirleme yapmadık. En önemli sebep, Giriş’te konulan hedefin şaşabilmesiydi.

gayretidir bir yönüyle. Yakın zamanlarda daha ayrıntılı halini bilim çevrelerine kazandırma vaadimizi yineleyelim.

KAYNAKLAR

- Arslantürk, Zeki, *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001, dördüncü basım).
- Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, (çev.: Abdullah Yılmaz), (İstanbul: Ayrıntı, 1998).
- Bleicher, Josef, *Contemporary Hermeneutics: Hermeneutics as Method, Philosophy and Critique*, (London: Routledge, 1980).
- Bleicher, Josef, *The Hermeneutic Imagination: Outline of a Positive Critique of Scientism and Sociology*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1982).
- Brown, C. H., *Understanding Society*, (London: John Murray, 1981).
- Burrell, Gibson and Gareth Morgan, *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*, (Portsmouth, New Hampshire: Heinemann Educational Books Inc., 1988).
- Cobb, John B. JR., *Process Theology as Political Theology*, (Manchester: Manchester University Press, 1982).
- Cotgrove, Stephen, *The Science of Society*, (London: George Allen & Unwin, 1972).
- Çelebi, Nilgün, "Sosyoloji ve Nedensellik", *Araştırma* (Ankara: D.T.C.F., 1992:14).
- Çiftçi, Adil, "Toplumbilim, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi", *Din ve Modernlik: Toplumbilim Yazıları I*, (telif, der. ve çev.: Adil Çiftçi), (Ankara: Ankara Okulu, 2002).
- Durkheim, Emile, *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, (çev.: C. Baki Akal), (B/F/S Yayınları, 1985).
- Erbaş, Hayriye, "Sosyolojide Fenomenoloji", *Araştırma*, (Ankara: D.T.C.F., 1992: 14).

- Ergun, Doğan, *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu* (İstanbul: Der Yayınları, 1982, ikinci basım).
- Fay, Brian, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çok Kültürlü Bir Yaklaşım*, (çev.: İsmail Türkmen), (İstanbul: Ayrıntı, 2001).
- Filmer, Paul vdğr., *New Directions in Sociological Theory*, (London: Collier-MacMillan Publ., 1972).
- Giddens, Anthony, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, (çev. Tuncay Birkan), (İstanbul: Metis, 2000).
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, (çev.: Hüseyin Özel-Cemal Güzel), (Ankara: Ayraç Kitabevi, 2000).
- Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, (İstanbul: Metis, 1998).
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 200, dördüncü baskı).
- Günay, Ünver, "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Tarikatlar", *İslâmiyat*, (2002: 4).
- Gurvitch, Georges, *Sosyoloji ve Felsefe*, (çev.: Kadir Cangızbay), (İstanbul: Değişim Yayınları, 1985).
- Hekmann, Susan J., *Hermeneutics and the Sociology of Knowledge*, (Notre Dame, Indiana: University of N. D. Press, 1986).
- Hughes, H. Stuart, "Consciousness and Society", *Modern Sociology*, Peter Worsley (ed.), (Harmondsworth: Penguin Books).
- Husserl, Edmund, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, (çev. ve Giriş Harun Tepe), (Ankara: Bilim ve Sanat, 1997).
- Honderich, Ted (ed), *Morality and Objectivity*, (London: Routledge & Kegan Paul), 1985).
- Luckmann, Thomas, "Philosophy, Social Sciences and Everyday Life", *Phenomenology and Sociology*, Thomas Luckmann (ed.), (Harmondsworth: Penguin Books, 1978).

- Mitchell, G. Duncan (ed.), *A Dictionary of Sociology*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1970).
- Nagel, Ernest, "Problems of Concept and Theory Formation in the Social Sciences", *Philosophy of the Social Sciences*, M. Natanson (ed), (Random House, 1963).
- Oakes, Guy, *Weber and Rickert: Concept Formation in the Cultural Sciences*, (London: The MIT Press, 1988).
- Pinkard, Terry, *Hegel's Phenomenology: The Sociality of Reason*, (Cambridge University Press, 1994).
- Plessner, Helmut, "With Different Eyes", *Phenomenology and Sociology*, Thomas Luckmann (ed.), (Harmondsworth: Penguin Books, 1978).
- Remmling, Gunter W., *The Sociology of Karl Mannheim*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1975).
- Ryba, Thomas, *The Essence of Phenomenology and Its Meaning for the Scientific Study of Religion*, (New York: Peter Lang, 1991).
- Sahakian, William, *Felsefe Tarihi*, (çev.: Aziz Yardımlı), (İstanbul: İdea Yayınevi, 1995).
- Scharf, Betty R., *The Sociological Study of Religion*, (London: Hutchinson & Co, 1970).
- Schutz, Alfred, "Concept and Theory Formation in the Social Sciences", *Journal of Philosophy*, (1954: 51).
- Sunar, İlkay, *Düşün ve Toplum*, (Ankara: Düşün Yayınları, 1999, üçüncü baskı).
- Swingewood, Alan, *A Short History of Sociological Thought*, (New York: St. Martin's Press, 1991, ikinci basım).
- Türkdoğan, Orhan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, (İstanbul: Timaş, 2000, üçüncü baskı).
- Wallace, Ruth A. and Alison Wolf, *Contemporary Sociological Theory*, Neil J. Smelser (ed.), (Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall Inc., 1980).

Walsh, David, "Sociology and the Social World", *Modern Sociology*, Peter Worsley (ed.), (Harmondsworth: Penguin Books).

Winch, Peter, *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*, (London: Routledge & Kegan Paul, 1976).

Worsley, Peter, *Introducing Sociology*, (Harmondsworth: Penguin, 1981).

